

Moshirzadeh, Homeira (2009). Hareketten Sosyal Teoriye; İki Asırlık Feminizm Tarihi, Tahran: Şiraze Yayınları

KİTAP İNCELEMESİ

Asiye Şimşek Ademi^a

^a Department of International Relations, Atatürk University, Erzurum, Türkiye,
asiye.s@atauni.edu.tr

For Citation: Ademi, A. Ş. (2024). [Review of the book *Hareketten Sosyal Teoriye; İki Asırlık Feminizm Tarihi (From Movement to Social Theory; Two Centuries of Feminism History)*, by H. Moshirzadeh]. *Journal of Academic Value Studies*, 10(1), 91-95. <http://dx.doi.org/10.29228/javs.75321>

Received: 17.02.2024 Accepted: 30.03.2024

This article was checked by *intihal.net*

İncelenen kitap 2009 yılında İranlı akademisyen Homeira Moshirzadeh tarafından yazılmıştır. Tahran Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nün önemli akademisyenlerinden biri olan Homeira Moshirzadeh feminizm üzerine yaptığı önemli çalışmalarla tanınmaktadır. Ayrıca Amerika'da yaptığı post-doktora çalışmaları sırasında oradak önemli yazarlarla tanışan Moshirzadeh Batı'nın düşünce tarzı hakkında önemli fikirler edinmiştir. Feminizm gibi Batı kökenli bir düşünceyi kitabında bu kadar detaylı bir biçimde analiz edebilmesinin altında fikirlerin etkisi yadsınamazdır.

Kitap İran takvimine göre 1390 (Miladi 2009) yılında Şiraze yayınları tarafından basılmıştır ve dili Farsçadır. Bu yazıda incelenen kitabın 5. Baskısı olup sayfa sayısı 576'dır. Fiziksel özellikleri bu şekilde olan kitabın dili biraz anlaşılırdır. Genel olarak İran Akademik yazınında Arapça kelimelerin yoğunlukta olduğu ağır bir dil kullanılsa da; yazar konunun derinliğini açık, sade ve anlaşılır bir dille okuyucuya aktarmayı başarmıştır. Kitabın önemli özelliklerinden biri de hiç kuşkusuz kullanılan bu anlaşılır dildir.

Kitap adından da anlaşılacağı üzere feminizmin iki asırlık tarihini incelemektedir. Batı kökenli bir teori olan feminizmin İranlı bir yazarın bakış açısıyla irdelenmesi son derece önemlidir. Kitap Doğu-Batı ilişkisine tanıklık etmemize olanak sunmasıyla diğer kitaplardan ayrılmaktadır. Özellikle yazarın yaptığı araştırmanın derinliği İran'ın Batı düşüncesinin kökenlerine hakimiyetini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Batı düşüncesinin yayılımını, insan fikri üzerindeki etkilerini, topluluklarını etkileme kapasitesini bu kitabın derinliğinden anlamak mümkündür.

Yazar kitapta feminist düşüncenin ortaya çıkışını tarihsel bağlamda ele alarak; düşünsel ve teorik boyutlarıyla irdemektedir. Düşünülenin aksine feminizm; tek bir teorik çerçeve halinde değil zaman içerisinde çok ciddi düşünsel değişimlere uğrayarak gelişmiş bir teoridir, yani üstüne eklenerek değişen ve dönüşen bir teorik zemine sahiptir. Bu nedenle tarihi olarak incelenmesi elzemdir. Kitap bu gerçekten yola çıkarak feminizmi etkileyen ve geliştiren olayları kronolojik olarak vermekte ve bu olayları tartışarak düşünsel boyuttaki katkılarını derin bir bakış açısıyla ortaya koymaktadır.

Kitabın hipotezi şu şekildedir; feminist düşüncenin oluşumu üç temel üzerine kuruludur. Bu temeller; kapitalizm, modernite ve liberal devlet anlayışıdır. Yani Batıda kadın kimliğinin ele alınması, kadın çalışmaları hakkındaki fikirlerin ortaya çıkışı ve tüm bunların sonucunda feminist düşüncenin temellerinin atılması kapitalizm, modernite ve liberal anlayış doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bu üç temel düşünce feminizmin ortaya çıkışını ve gelişimini doğrudan etkilemiştir.

Feminizm tek bir düşünce biçimi olarak değil sürekli gelişen ve ilerleyen bir düşünce biçimidir. Feminist adlandırmayla bu ilerlemeler dalga şeklindedir. Dalga metaforu ise feminist literatüre gazeteci Martha Lear tarafından kazandırılmıştır. Martha Lear, The New York Times Sunday Magazine için kadınların özgürleşme hareketi hakkında yazdığı 1968 tarihli makalesinde "ikinci dalga feminizm" terimini kullanmıştır. Dönemin aktivist feministleri kendilerini bu hareketin bir parçası olarak görmüş ve "feminist" terimiyle bir bağ kurmuşlardır. Özetle Feminist düşünürler; feminizmin dinamik ve gelişen yapısına ithafen dalga metaforunu kullanmaktadırlar.

Kitap feminist düşüncenin adlandırmalarına uygun bir şekil içeriğine sahiptir. Yazar kitabın şekilsel içeriğini dalga metaforuna uygun olarak üç ana bölüme ayırmıştır. Bu sayede hem tarihsel altyapı hem de feminist dalgalar belirli sınırlara ayrılmıştır. Bu sınırlar feminist düşüncenin anlaşılmasını ve ilerlemesinin net olarak görülmesini sağlamaktadır. Bu ayırımın yapılmasının bir diğer nedeni kitapta şu şekilde ifade edilmiştir; kadın hareketi, ekonomik, toplumsal, siyasi, çeşitli söylem ve hareketlerle kendi içersindeki düşünsel dinamizmiyle harmanlanmış bir harekettir. Tüm bunlar feminizmin üç dalga halinde ilerlemesinin temelini oluşturan yapılarıdır. Kitabın içeriği de bu yapıya uygun olarak üç ana kısımdan oluşmuştur. Bu üç ana kısımda feminizm dalgaları incelenmektedir.

Kitabın ilk bölümünde Birinci dalga feminizmin batıdaki özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ndeki gelişiminden bahsedilmektedir. Birinci dalga feminizmin ortaya çıktığı coğrafya ve bu coğrafyadaki koşullar analiz edilmiştir bu bölümde. Yazar böylece tarihsel bağlamda feminist dalgaların ortaya çıktığı ortamın anlaşılmasına katkı sunmuştur. Birinci bölüm genel olarak Birinci dalganın analizine ayrılmıştır. Bölüm; konunun derinliğinin tam olarak anlaşılması amacıyla üç alt başlığa ayrılmıştır.

Bölüm boyunca Batıda feminizm oluştuğu ortam incelenmiştir. Bu bölümde feminizmi oluşturan temel fikri dinamiğin modernite olgusu olduğu açıklanmıştır. Özellikle aydınlanmanın getirdiği fikirlerden olan hümanizm, eşitlik, özgürlük, adalet, kendini kaderini tayin hakkı gibi olguların insanlığı etkilediğinden bahsedilmiştir. Bu olguların insanlığı bu kadar etkilediği bir ortamda kadınların da bu düşüncelerden etkilenecek hak taleplerinde bulunmaya başladıklarından bahsedilmiştir. Özetle Batı düşüncesinin temellerinin kadınları da etkilediği ve feminizm düşüncesinin de bu temeller üzerinden geliştiği ifade edilmiştir.

Bu ortamın diğer özelliklerinden biri de Kapitalist ekonomik düzen ve Sanayi Devrimi'dir. Bilimin gelişmesi, üretim araçlarının ortaya çıkması ve artması, fabrika üretimleri artması bu dönemin özelliklerindedir. Kapitalist düzen sermayenin artırılması için kadın iş gücüne ihtiyaç duymuştur. Fakat ataerkil kültürün hala geçerli olması üretime katılan kadının ayrımcılığa uğramasına, ücret eşitsizliğine vb. neden olmuştur. Artık kadın gücünün sadece basit üretimde kafi gelmemesi üzerine kadınların eğitim alması ve üretimde kullanılacak bilimsel yöntemlere de katılması istenmiş ve böylece kadınlar eğitim almaya başlamıştır. Bu da kadınların var olan eşitsizlikleri sezmesine ve hak arayışına başlamasına neden olmuştur. Uzun vadede bağımsızlıklarına katkı sağlamıştır.

Son olarak feminizmin oluştuğu ortamda varolan diğer düşüncenin temeli ise liberal devlet anlayışıdır. Liberal devlet anlayışı iki yönden kadınların hak aramasına katkı sunmuştur. Liberal devlet anlayışının getirdiği hak, hukuk, konuşma özgürlüğü, adalet ve eşitlik gibi moderniteyle bağlantılı kavramlar kadınların kendi hakları konusunda fikir beyanında bulunabilecekleri bir ortam sağlamıştır. Özellikle sermayenin üretime davet edip haklarını çiğnediği kadınlar liberal anlayışı kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Bu özgür ortamdaki modern kavramların çoğu erkeklere göre tanımlandığı için kadınlarbu haklardan yararlanmak istemişlerdir. Özellikle oy hakkı verilmemesi, mülkiyet sahibi olamamaları, seçilme haklarının olmaması kadınları feminizme yöneltti durumlardandır. Özetle liberalizm hak hukuk özgürlük gibi kavramlarla insanları tanıştırırken bu hakları kadınlara vermeyerek feminizmin temelini oluşturmuştur. Yani kadınlar önce bu kavramların ne olduğunu öğrenecek sonrasında ise neden kendilerine verilmediğini sorgulayarak feminizmin temellerini atacaklardı.

Bu dönemde birçok hareket mevcuttur. Bu hareketler kökenlerini özgürlük kavramından almışlardır. İşçi hareketleri, ırkçılık karşıtı hareketler, adalet arayışları bu hareketlerden bazılarıdır. Bu kadar hareketin olduğu ortamda kadınlar da altyapısını modernizm ve eşitlik söyleminin oluşturduğu söylemlerle ortaya çıkmış ve haklarını aramışlardır. Bu hak arayışları sayesinde; Birinci Dünya savaşı sonunda oy hakkına kavuşmuşlardır. Özetle birinci dalganın en önemli kazanımının hukuki anlamda söylenebilir.

Bölümde son olarak 1920-1960 arasındaki feminizm hareketine odaklanılmıştır. Bu dönemde kadınlar bir önceki dönemde istediklerini elde etmiş oldukları için kadın hareketinde bir duraksama görülmektedir. Özellikle 1940 yılına kadarki dönemde dünyanın içersinde bulunduğu savaş ortamı nedeniyle kadınlar silahsızlanma ve barış gibi konulara odaklanan hareketlere destek vermişlerdir bu nedenle kadın hareketinde bir duraksama olmuştur. Özellikle iki savaş arası dönemde erkek nüfusunun savaş nedeniyle ciddi anlamda azalması üretimin de azalmasına neden olmuştur. 40lı yıllarda çok daha derinden hissedilmeye başlanan üretim arzındaki bu düşüş kadınların sermeye tarafından yeniden iş gücüne katılmalarının teşvikine neden olmuştur. Ama tuhaf bir şekilde 45 yılından itibaren tekrardan eve girmeleri teşvik edilen kadınlarda erkek egemen kültürün yarattığı bu karmaşaya karşı bir başkaldırı hareketi başlamış ve feminizm hareketi yeniden güç kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde kadınlar henüz tam vatandaş olmamış, oy hakkına kavuşmamıştı. Ama mutlak özgürlük fikri kapsamında yayınlar yapabilmeye ve medeni toplumda yer alma haklarına sahiptiler.

Kitabın ikinci bölümü ikinci dalga feminizme ayrılmıştır. Bu bölüm altında yer alan alt başlıklar da tıpkı birinci bölümde olduğu gibi tarihi ve teorik gelişmelere ayrılmıştır. Bölüm genel olarak bu gelişmeler ışığında ikinci dalga feminizmin 1960-70 arası dönemine odaklanmıştır. Bu dönemde kadınların iş gücüne katılımı artmış, hizmet sektöründe ve beyaz yakalı işlerde çalışmaya başladılar. Doğum kontrolü sayesinde çocuk sayılarında bir düşüş yaşanmış, kreş sayıları da artmış olduğu için annelik vazifelerinin eski yoruculuğu ve önemi kalmamıştır. Bilimsel gelişmelerin artmasıyla ev işlerinde makine kullanımı artmış ve kadınların ev işi yükü de azalmıştır. Özellikle her alanda üretimin artmasıyla kadınların ev içersinde üretim yapmaları da azalmış çünkü istedikleri şeyleri dışarıdan almaya başlamışlardır. Örneğin dikişin önemi kalmamış çünkü hazır elbiseler seri bir şekilde üretilmeye başlamıştır. Bu dönemi şekillendiren teorik alt yapı ise söylem analizi olmuştur. Toplumsal, siyasi ve ekonomik anlamda etkili olan söylem analizi feminizme de dayanak oluşturmuştur.

Bu dönemde kadınlar her ne kadar iş hayatına atılsa da burda da ayrımcılığa maruz kalmışlar tıpkı evde olduğu gibi dışarıda da ayrımcılığa maruz kalmışlardır. Tüm bu zorluklara rağmen kadınlar bu dönemde siyasete de katılmaya başlamışlardır. Fakat bu alanda da ayrımcılığa maruz kalmaları dönemin şartları göz önüne alındığında şaşırtıcı olmamıştır. Özellikle parlamentolarda yer alan kadınların daha az önemli kongrelerde çalıştırılması ayrımcılığın en büyük kanıtı olmuştur. Ayrıca parlemantolarda siyasete yön veren özel bağlantıların erkekler arasında daha fazla olduğu kadınların sadece resmi bağlantılarda yer aldığı görülmüştür bu dönemde. Bu da kadınların ayrımcılığa uğramasına neden olmuştur. Bu dönemde kadınların en büyük destekçisi devlet olmuştur. Kadınların devlet işlerinde ve orduda yer almalarının önünü açmıştır. Ancak burda da yine ayrımcılığa maruz kalmıştır kadınlar. Özetle bu dönemde kadın varlığının resmi olarak kabul edilmesi gibi olumlu gelişmeler olsa da toplumsal buna hazır olmaması ve ataerkil yapısı kadınların her alanda ayrımcılığa uğramasının temel nedeni olmuştur. Kadınların sosyal hayata daha çok karışmaları varolan ayrımı çok daha ciddi bir şekilde algılamalarına neden olmuştur. Bu ayrımların farkına varan kadınlar, elde etmiş oldukları hukuki kazanımlardan faydalanarak bu ayrımcılığı dile getirmiş ve karşı çıkmışlardır. Bu da ikinci dalga feminizmi oluşturan temel dinamik olmuştur.

5. bölümde ikinci dalgaya yön veren düşünceler irdelenmiştir. 1960-70 arası dönemi analiz eden bu bölüm; ikinci dalgada tartışılan temel düşünceler liberal ve radikal feminist düşünceler olmuştur. Liberalistler eğitimde, iş hayatında, ücretler, siyasette ve toplumsal alanda eşitlik sağlanmasının kadın erkek arasında mutlak eşitliğe giden süreci sağlayabileceğini savunurken radikaller erkeklerin zalim oldukları fikrine odaklanmışlardır. Feminizmin çok daha radikal fikirlerle kadınları savunması gerektiğini ifade etmişlerdir. Eşitliği yetersiz görmüşlerdir. Radikalizm, ırkçılık ve cinsiyetçilik arasında bir organik bağ olduğunu dile getiren radikaller eşitliği kadın meselesinde yetersiz görmüşlerdir. Tüm mücadadenin kapitalist irki ve ataerkil yapıya karşı verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bazı radikal feministler marksizm ve sosyalizmi desteklerken bazıları ise bu düşüncelere de katılmamışlardır. Radikaller ataerkil düzenin mutlak bir güce sahip olduğu ve özelden genele her alanı etkilediğini söyleyerek bu düzene karşı çıkışın da ancak her alanda mutlak bir şekilde verilecek mücadeleyle mümkün olabileceğini savunmuşlardır. Radikal feministlerin bir bölümünün istekleri liberallerinki (eşit işe eşit ücret, cinsiyet ayrımının ortadan kaldırılması) gibi olsa da bunları en fazla kendi mücadelelerine yardımcı olarak görüyorlardı bu istekleri. Asıl istekleri her sosyal, kültürel, bilimsel, felsefi anlamda kadınların ön plana çıkması ve erkek egemenliğin, ataerkil kültürün sorgulanması gerekliliğiydi. Radikallerin ısrarla üstünde durdukları diğer bir konu ise erkek egemen dilin her alana yansımaysdı. dilde, eğitimde ve kültürde varolan erkek egemen bakış açısının sorgulanması gerektiğini söylüyorlardı. Çoğu harekete de destek vermediler çünkü bu hareketlerin muhafazakar ve kısıtlayıcı olduğunu düşünüyorlardı kadınlar için. Oysa özel hayatta dahi kadınlara uygulanan eşitsizliğin ve erkek egemen dilin düzeltilmesi gerektiğini söylüyorlardı. Onlara kadın hareketini sınırlandıran her türlü düşünceyle savaşmak ve bu mücadeleyi hayatın her alanına taşımak son derece önemliydi. Bu radikal düşünceler ve feminizmin hem diğer hareketlerle hem kendi içersinde farklılıklarla mücadelesinin olduğu bu ortamda ikinci dalga feminizm şekillenmiş oldu. 1970lerin sonuna kadar etkili bu akım 80lerde yerini üçüncü dalgaya bıraktı.

Kitabın üçüncü bölümü üçüncü dalga fenimizme ayrılmıştır. Bu bölümün altbaşlığı olan 6. kısım ise tıpkı diğer bölümlerde olduğu gibi üçüncü dalga feminizmi şekillendiren ortamın analizine ayrılmıştır. 3. Dalga feminizm kadın hareketinin artık teorik ve akademik alana geçişinin olduğu bir alandır. Diğer dalgaların yer aldığı ortamlarda olduğu gibi yine kadınların devlet, ekonomi ve söylemlerde kadınlarla olan bağı feminizmi şekillendirmiştir. İlk iki dalga boyunca elde edilen haklar üçüncü dalganın şekillenmesinde ve kadın hareketinin ileri bir boyuta taşınmasının zeminini oluşturmuştur. Liberallerin kazanmış olduğu hukuki, toplumsal ve eğitimsel anlamdaki değişimler yani kazanımlar, daha sonrasında radikallerin önemle üzerinde durduğu farkındalığın her alanda arttırılması gibi konular üçüncü dalganın tüm bu birikle hareketi bir üst noktaya taşıyıp kadın hareketinin teorik zemininin ve kadınların akademik hayata atılımlarının da artık tartışılması gerektiğini ortaya koymuştur.

Bu dönemin en temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir. Kadınlar daha önce katılmadıkları bazı bilimsel alanlara katılmaya başlamış, üniversitelerde ve birçok düşünce kuruluşunda pozitif ayrımcılığı elde edecek şekilde yer almaya başladılar, iş hayatında daha üst pozisyonlara gelebildiler iş hayatındaki ayrımcılık biraz daha azaldı. Devlet, ekonomi ve orduda daha az ayrımla çalışabilmeye başladılar. Bu dönemde radikallerin de başarıları oldu. Daha öncesinde sadece kadınların farkındalığının artması ve ataerkil kültüre her anlamda karşı çıkılması gibi istekleri olan radikaller bu dönemde bazı başarılar elde ettiler. Özellikle dilde önemli kazanımlar elde ettiler. Ataerkil kültürün klişe yapılarından kurtulup, kadınları da toplumsal hayatta tanımlayacak kelimelerin dile yerleşmesini sağladılar. Sadece erkekleri tanımlayan 'he' kelimesinden değil kadınların da tanımlanabileceği 'she' kelimesinin de kişi zamiri olarak toplumsal hayatta kullanılmasını sağladılar. İş adamı (businessman) yerine iş insanı (businessperson) chairman(erkek başkan) yerine chairperson (başkan kişisi) gibi kelimelerin kullanılmasını sağlamışlardır.

Bu dönemde feminizmin ciddi anlamda sorgulanması da söz konusudur. Biyolojik farklılıkları reddeden feminist düşünceye, her alanda erkeklerle eşitlik isteyen yapısına eleştiriler gelmiştir. Özellikle köktenci feminizmin kürtajı tamamen yasallaştırmak istemesi ve biyolojik anlamda dahi eşitlik isteyen söylemleri feminist olmayan kadınlar ve erkekler tarafından ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Sonuç olarak erkek ve kadının farklı cinsiyetler olduğu ve tam eşitliğin doğru bir düşünce olmadığı savunulmuştur. Özellikle erkekler ve feminizm karşıtı kadınlar tarafından yapılan konferans ve kongreler fazlaşmıştır. Bu konuda çok fazla sayıda eser de yayınlanmıştır. Sonuç olarak feminizm karşıtı çok geniş bir literatür oluşmuş bu dönemde ve feminist hareket büyük yara almıştır.

1975'in ortalarından günümüze kadar feminizm diğer güçlü hareketlerin eleştirilerine maruz kalmıştır. Bu nedenle siyasi bir hareket geliştiremiştir. Ama üçüncü dalga feminizmi post sanayi dönemi şekillendirmiştir. Yani ekonomik gerekçeler ve iş hayatı...Kapitalizmede, devlette ve söylemlerde ciddi değişimler olmuştur.

Bu dönemin en önemli kazanımlarından biri de 80-90 yıllarında gelişen neoliberalizm sayesinde değişen üretim anlayışının kadınların üretime katılımlarını teşvik etmesidir. Bu sayede ulusal ve uluslararası alanda kadınların konularında değişiklikler meydana gelmiştir. Özellikle hizmet sektörünün gelişmesi kadınları iş hayatına teşvik eden bir gelişme oldu. Daha öncesinde üretim sektörünün ağırlığı nedeniyle daha çok erkek gücüne ihtiyaç duyulurken hizmet sektörünün gelişmesi artık kadın gücüne olan ihtiyacı da arttırmıştır. Evde üretimin artması da kadınların iş hayatına katılımını sağlayan etkenlerden biri olmuştur. Üretim alanlarının ve yerlerinin çoğalması ve esnek mesai saati kavramının gelmesiyle kadınlar istedikleri yerlerde ve saatlerde çalışmaya başladılar. Hizmet sektörünün gelişimi de göz önüne alınca kadınların iş gücü artık ekonomik hayatın önemli öğelerinden biri haline geldi.Tüm bu değişimler bir yanıyla pozitif diğer yanıyla negatif bakış açıları geliştirdi.Negatif yönü kadınlar her ne kadar iş hayatına atılsalar da alt tabaka işlerde sayıları arttı hatta öyle ki üst düzey işlerde alışan yönetici pozisyonlarda yer alan bir çok kadın işlerini kaybettiler. Erkeklerin yoğun olduğu çoğu işte artık kadınlar çalışsa da kadınların ücretlerdeki payı az oldu. Özetle bu dönemin kadınlar için tamamen olumlu veya olumsuz olduğunu söylemek son derece güçtür. Bir yandan iş hayatına katılımları artıp kadın erkek eşitliği sağlanmaya çalışırken, ayrımcılık da azalmasına rağmen devam etmiştir. Diğer yandan iş hayatında yer almalarına rağmen iş hayatının rekabetçi ortamı hala kadınların dışlanmasına neden oluyordu. Son olarak tam zamanlı iş hayatına katılımlarının yanısıra tam zamanlı ev işlerine katılımları da devam etmiştir. İki alanda çalışmk zorunda kalmışlardır. Yani her ne kadar üretimde kadın erkek eşitliğinden bahsedilse de işlerin büyük bölümünü yani hayatın yükünü yine kadın sırtlanmak zorunda kalmıştır.

90-80 yılları arasında post-modern hareketler ve söylemlerde yeni söylemler ortaya çıkıp güçlendiler. Küçük çaplı hareketler ortaya çıktı ve bireyci düşünceyi ön plana çıkardılar.Farklı alanlarda ortaya çıkan bu düşünceler çok çabuk oluşup çok çabuk dağılıp birbirlerinden ayrılabilirlerdi. Bu düşüncelerin çoğu bireyciliği ve farklılığı ön plana çıkarıp tartışıyorlardı. Kadın hareketi de bu ortamdan ve düşüncelerden etkilendi. Post modern düşünceler gerçeklik, hakikat, bilgikavramları tartışıyorlardır. Modern akılcılığı tartışıyorlardı. Postmodernistler dil, fikir,tanım, bilgi, eğitim kavram ve alanlarla ilgilendiler. Sonuç olarak eylemsizliği ön plana çıkardılar çünkü varolan bütün hareketler eleştirilebilirdi ve hepsi sorunluuydu. Feminist hareket de bu eleştirilerden nasibini aldı. Bu hareketi de diğer hareketler gibi sorunlu bulan

postmodernistler eleştiriye haiz yönleri bulunduğunu söylediler. Sanayi sonrası gelişmeler ve refah devlet anlayışı her ne kadar kadınlara ciddi haklar verse de tüm kadınları tek çatı altında toplaması tek görmesi yanlıştı. Bireycilik ve farklılıklara saygının artması gerektiği yönündeki düşüncelere göre tüm kadınlar tek tip değildi. Feministler olduğu gibi anti feministler ve bu hareketle ilgili fikri olmayan kadınlar da mevcuttu. Hatta feministler bile kendi arasında tek tip değildi tek düşüncede değildi. Bu nedenle eğer kadın hareketi geliyecekse bireysel farklılıklara saygı çerçevesinde her kadını özel adderek gelişmeliydi. Kadınların bireysel farklılıklarına ve fikirlerine değer vermeliydi. Bütün kadınların tutumları ve çıkarları birbirinden farklıydı. Bu nedenle birleştirici hareket yerine ayrıştırıcı hareket yani bireysel farklılıkları gözetken hareket kadınlar lehine daha olumlu sonuç verme kapasitesine sahip olabilirdi. Sonuç olarak devletlerin siyasetleri, ekonomideki değişim ve gelişmeler ve kültürel değişimler bütün kadınlar için hatta feministler için aynı anlamı taşımayabilirdi. Özetle tüm kadınları kapsayan konuşmalar feminizme katkı sunamazdı farklılıkları konuşmak ancak katkı sunabilirdi. Sonuç olarak üçüncü dalga feminizm farklılıklar çerçevesinde oluştu. Fikri altyapısı farklılıklar oldu. Kadın erkek farklılığı değil kadınlar arasındaki farklılıklar tartışılarak feminizmin bütün kadınlar için olduğu her alandan kadının ihtiyacını karşılayacak bir hareket olduğu şeklinde tartışmalar yapıldı. Bu da feminizmin evrenselliğine tüm kadınları tek boyuta indirgeyip erkeklerle kıyaslayan anlayıştan çok daha fazla katkı sundu.

Sonuç olarak denilebilir ki feminizm çok yönlü düşüncelerin ve farklılıkların birleşiminden oluşan bir harekettir. Başlangıçta ortaya çıkan asıl feminizm radikal ve liberal fikirle oluşup kadınları tek parça olarak ele almış ve çok ciddi kazanımlar elde etmiş. Kadınları hukuki alanda, iş hayatına katılımında, devlet işlerine, siyasete atılmalarına ve eşit muamele görmelerini özetle evden çıkarak toplumsal hayata katılımlarını sağlamıştır. Diğer yandan muhafazakar feminisler feminizm hareketine eleştiriler getirmiş ve bu derin tartışmalar feminist hareketin farklı alanlara yayılmasına ve farklı düşüncedeki kadınların hepsine ulaşmasına yardım etmiştir. Bu eleştiriler sayesinde, siyahi feminizm, karayipler feminizmi, islami feminizm vb. hareketler ortaya çıkarak feminizm çok daha yönlü olmasına ve kapsayıcı olmasına yardım etmiştir. Özetle feminizmin kendi içersinden yapılan derin eleştiriler bu hareketi çok daha güçlü hale getirmiştir.